

Ігор КОЛЯДА
РЕВОЛЮЦІЯ, КОХАННЯ, РОДИНА У ЖИТТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ
(історико-біографічний нарис) до 100-річчя Української революції
(1917–1921 рр.)

Ігор КОЛЯДА
«В СИМФОНІЇ ДИВНІЙ ВЕСНЯНОЇ НОЧІ – Я ЧУЮ ТВІЙ ШЕПІТ»
Кохання і жінки у житті Володимира Івасюка
(до 70-річчя з дня народження і до 40-річчя трагічної загибелі
Володимира Івасюка)

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

РЕВОЛЮЦІЯ, КОХАННЯ, РОДИНА У ЖИТТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

(історико-біографічний нарис)

до 100-річчя Української революції (1917-1921 рр.)

«СПРАВИ СЕРДЕЧНІ*»

«Часто я передумую цей недовгий період часу, коли я мала щастя жити біля Татка з Мамою. Пам'ять моя знаходить «твердь» тільки відтоді, коли ми перебували в Мінську, в Білорусії. З попередніх часів, хоч скільки я робила зусиль, щоби пригадати що-небудь, – нічого не виходило на поверхню моєї свідомості. Потім був київський період, точніше – український, в Україні, бо в Києві не довелося мені довго перебувати. Опісля, НАШЕ життя пробігало протягом одного року у Варшаві. Всього приблизно п'ять років, не рахуючи одного року в Парижі, де Татко з нами не жив. Навіть не дуже часто заходив, і цього я йому за зле не брала. Тоді я вже дуже добре розуміла всю політичну складність його стану і загрозу фізичної небезпеки, що загрожувала йому з-за кожного рогу вулиці... Які були щасливі ці часи для мене і для Мама, яку радість безмежну я переживала з розмов із Татком, якими радісними і блаженними були всі тоді дні нашого спільного життя... Чому треба було, щоби прийшов цей трагічний день 25 травня 1926 року? Хоч інтуїтивно я передчувала небезпеку, то разом з тим думку про атентат на нього я від себе відганяла. Я не погоджувалася з тим, що Татко мав би впасти безневинно на вулиці

від якогось злочинця. Ні на мить я не вірю у відповідальність його за погроми, так як про це була мова на процесі. Під час процесу я мала тільки 16 років, і в усіх справах процесу і довкола процесу я дуже мало розбиралася. Але згодом, коли я вже закінчила ліцей, я дуже багато читала із загальної літератури і на історичні теми та пробувала досліджувати суспільні справи України. Рівночасно я пробувала розпитувати про родину Татка, про семінарію в Полтаві, про навчання там Татка, про діяльність його у збройній боротьбі України і, головне, про його настанову під час тих років цього дуже складного і заплутаного періоду історії України. Всі, кого я питала про це, радо й детально відповідали на всі мої питання, зокрема, Прокопович, Косенко і Удовиченко, але найбільше мені розповів Іван Опанасович. Він навчався у тій же семінарії, що й Татко, знав його дуже близько, і він багато розповів такого, про що я не знала раніше. Після того всього, що я почула про нього, і того, що сама знала з своїх власних спостережень чи з розповідей Мама, – я ні на мить не вірю, що Татко мав ненависть до будь-яких національних меншин в Україні. Він взагалі не мав основ до ненависти. Він боровся зі злом, з великою системою зла і з тими, хто намагався накинути цю систему Україні, але боровся чесно. Татко не несе відповідальності за погроми в Україні, з якими він боровся і давав

*Поч. див. №№10-12, 2018 р.; №1-2, 2019 р.

накази до боротьби з ними. Уважаю, що процес в Парижі не пройшов під знаком СПРАВЕДЛИВОСТІ! і там на яв не поставлено ВЕСЬ фон погромів в Україні, не поставлено там теж перешкод перед впливами на процес з боку чужих держав. Уважаю, що паризький процес не є закінчений!» (З роздумів Лесі Петлюри).

Восени 1908 р. певні обставини змусили С.Петлюру переїхати до Петербурга, де він знайшов пристойно оплачувану роботу бухгалтера в транспортному товаристві.

Тож ні один співець її не вславив

І ні один митець не змалював,

Деся там, на дні історії глибоко

Лежить про неї спогад...

(Лєся Українка. «Забута тінь»)

Симона Петлюри

Через службу, під час відряджень, С.Петлюра часто приїздив з Петербургу до Москви. В один з таких приїздів наприкінці 1908 року, можливо, на Різдво (деякі дослідники називають 1909 р.), молодий чоловік середньої статури (зріст 166 см), років 30, шатен, з продовгуватим обличчям, чоло рівне й широке, ніс прямий, зовнішність інтелігентна, серйозна, волосся на голові світло-русяве, довге, пряме, проділ із правого боку, брови й вуса русяві, борода рідка, рудувата, очі сірі, великі, короткозорий; має звичку виставляти ліву ногу вперед і тримати руки перед собою; одягнений у малоросійську темно-сіру шапку, з чорними брюками на випуск, зустрів свою долю.

На одній вечірці Симон знайомиться з Ольгою Опанасівною Більською, студенткою Московського університету (сучасними дослідниками ця інформація вважається документально не підтвердженою). Наталя Дорошенко-Савченко в своєму дописі згадує свою однокласницю Олю Більську, «як дівчину з дуже лагідним і милим обличчям, але не по літах поважну, яка ніколи не брала участі в дитячих чи пізніше юнацьких витівках і забавах. Оля була дуже доброю подругою, завжди готовою комунебудь з нас допомогти». Спільність світогляду й походження зблизили Симона та Ольгу. Кожний приїзд в Москву ставав для Симона святом – побачитися з коханою.

Ольга Панасівна народилась у родині учителя Опанаса Більського в селі Мала Дівиця, біля міста Прилуки, на теренах Полтавщини (нині - Прилуцький район, Чернігівська область). «Я народилася не в Прилуках, а в селі Малій Дівиці, недалеко від Прилук, 23 грудня 1885 року, в родині вчителя Опанаса Більського. Моя мати була дочкою священика з села Погребів. Батько помер рано, і мати з дітьми переїхала до своїх батьків в селі Погреби. Коли діти попідростали і треба було їх учити, то мати переїхала в Прилуки і оселилася на Воловій вул. В Прилуках я закінчила гімназію і більше ніде не вчилася, а поповняла свої знання читанням. По закінченні гімназії я почала працювати вчителькою молодших клас у тій самій гімназії в Прилуках, а опісля одержала таку ж саму працю в Києві в приватній жіночій гімназії Жеребцової. Мешкаючи в Києві, я бувала в родині Портів і там познайомилася з Симоном Васильовичем Петлюрою. Це сталося в 1908 році, а в червні 1910 року ми одружилися», – писала згодом у своїх спогадах Ольга Опанасівна, – ми обоє пірнули в роботу української громади з усією своєю енергією».

У 1910 році роман Симона Петлюри і Ольги Більської перетворився на цивільний шлюб (цілком у дусі революційного студентства). Тільки в 1915 році цей шлюб офіційно було зареєстровано, тоді ж відбулося й церковне вінчання молодят. Обвинчавшись, подружжя переїхало спершу в Санкт-Петербург, а восени 1911 року відбувся довгоочікуваний переїзд Петлюри в Москву, де

він влаштувався в забезпечальному товаристві «Росія». Родина у Москві винаймала чотирикімнатну квартиру на п'ятому горішньому поверсі, про їхній побут згадував Василь Королів-Старий: «Я не бачив серед ближчих мені людей такого зовнішнього убожества [...]. Я думав лише про те, як тяжко нашим, хоча б і талановитим, людям заробити шматок хліба українською працею». Проте, оскільки в цьому новому на той час будинку були опалення, водогін, телефон і швейцар, то матеріальне становище родини Симона Петлюри не було гіршим за пересічну інтелігенцію Москви.

Українське життя в Москві значно поступалося розмаїттям подій петербурзькому, але на час приїзду Симона Петлюри тут уже розгорнули свою роботу Український музично-драматичний гурток «Кобзар» і Українська секція при Товаристві слов'янської культури. Порівняно з чиновницькою столицею імперії, старші «московці» являли собою нечисленну громаду інтелігенції, переважно з викладачів університетів, правників, літераторів, артистів місцевих театрів. Гнітюче враження на всіх поступових земляків справив погром української соціал-демократичної молоді навесні 1911 р. Через зайнятість бухгалтерською працею Симон Петлюра до осені не мав змоги займатися громадськими справами, тому лише через кілька місяців після переїзду до кола місцевих українців його увів знайомий Зиновій Моргуліс. У Москві українці збиралися навколо «Просвітницького товариства «Кобзар»», «Союзу автономістів», «Товариства слов'янських культур», численних студентських українських земляцтв... Серед української громади Петлюри вели активну громадсько-освітню роботу: влаштовували концерти, літературні вечори тощо. У листі до приятельки Ольга Петлюра писала: «Після вінчання ми переїхали в Петербург, а через рік – до Москви, де Симон редагував заснований українською громадою Петербурга журнал «Українське Життя». Тут, у Москві, ми обоє ввірнули в роботу української громади з усією енергією».

Вона стала дружиною революціонера, дружиною борця за визволення своєї батьківщини – України, долею якого були поліціпні ревізії, скнтання та арешти. Всі ці неприємності ділила

Ольга з чоловіком без слова нарікання, зневіри, чи думки про зміну способу життя, чи натяку на відречення від ідеалів, за які приходили всі страждання. Ольга Більська стала для Симона Петлюри коханою жінкою на ціле життя. Симон Васильович, незважаючи на свій революційний та журналістський авторитет і неюнацький вік, був надто скромним щодо «статевих питань», і про його любовні романи історія безнадійно умовчує. Подальше його життя, вже з Ольгою, показує, що він був однолюб і політична діяльність була для нього найголовнішим сенсом життя. Коли Ольга завагітніла (навесні 1911 р.), за однією з версій (В. Михальчук), бажанням батьків було, щоби пологи відбулися в Україні, а не на московській землі. Тому, коли дата пологів наблизилася, Ольга поїхала до Києва, і там, у її приятелів, народила дівчинку, якій дали ім'я Леся. Після пологів, коли прийшло повне одужання на початку 1912 року вона з дитиною повернулася до Москви. З цього часу аж до загибелі Симона вони будуть разом... Хоча у листі до приятельки Ольга Петлюра писала «Тут же (у Москві) у 1911 році (Авт. – 25 жовтня) народилася єдина наша дочка Лариса-Леся». 23 вересня (6 жовтня) 1912 р. єдину доньку було охрещено у храмі Святої Живоначальної Троїці в Троїцькій Слободі Троїцького подвір'я Москви. Восприємниками, хрещеними, духовними її батьками були обрані міщанин м. Бірюча Воронежської губернії Степан Васильович Трофименко та вдова потомственного почесного громадянина Олександра Іванівна Більська, її бабуся, які зобов'язувалися навчати дівчинку правил християнського життя та молитися за хресницю до кінця своїх днів. Оскільки Симон та Ольга не перебували в офіційному шлюбі (були невінчаними), то у метричній книзі було подано інформацію про матір, зокрема зазначено, що вона була домашньою наставницею, а за сповіданням – православною. Після одруження Ольги і Симона минув майже рік, перш ніж Леся стала їх законною донькою, на що вказує доповнення, зроблене до запису у метричній книзі. Більше як через три роки після народження Лесі її батьки офіційно оформили свій шлюб, на що вказує актовий запис за номером 3 від 18 (31) січня 1915 р. метричної книги церкви

С. Петлюра з дружиною

Преображення Господня села Люберці Московської губернії Московського повіту: «Міщанин міста Полтави Симон Васильович Петлюра православного віросповідання 35 років першим шлюбом» і «домашня наставниця Ольга Опанасівна Більська православного віросповідання 30 років першим шлюбом» одружились, що уточнює відомості про їх шлюб у 1911 р. Вінчання відбулось не в Москві, де на той час проживали наречений і наречена, а в Підмосков'ї у храмі Преображення Господня, заснованому на початку XVII ст.

«ЦЕЙ НЕДОВГИЙ ПЕРІОД ЧАСУ»

Молода родина у Москві проживала у новому цегляному доходному п'ятиповерховому будинку, збудованому 1910 р., у квартирі з опаленням, водопроводом. У будинку був також один на всіх квартирнів телефон і двоє швейцарів.

Молодята поміж собою жили в любові й злагоді, донька Леся росла, оточена їх турботою та увагою. В родині С. Петлюри дотримувалися народних звичаїв, шанували традиції, знали і любили українську народну пісню. За спогадами О.Сірополко, улюбленою піснею Симона Васильовича була українська народна пісня літературного походження «Рано-вранці я вставала» на слова самобутнього українського поета-романтика Я. Щоголіва.

Матуся Ольга, добра господиня, дружина і мати, присвячувала багато часу вихованню маленької Лесі в українському дусі: водила дочку

до українського садочка, читала їй українські книжки, плекала українські традиції. Малій дочці Лесі вона розповідала про далекі Прилуки і про Полтавщину, яку добре знала й безмежно любила. Шанували й народний одяг — Леся в дитинстві ходила переважно в українському строї, вона завжди мала в своєму гардеробі народний одяг, про який пізніше писала: «Скільки радості в твоїй барвистій ноші!» Леся розумілася на його крої, орнаментальних формах вишивки й прикрасах, особливостях жіночих головних уборів українок. Зоя Плітас, родичка Ольги Панасівни, залишила спомини про перебування родини Петлюри в Москві: «Пам'ятаю Ольгу Опанасівну, як вона гарно виглядала: висока, струнка жінка з посивілим пишним волоссям і чудовими чорними очима, які так тепло, привітно дивилися на нас через золоті окуляри. Вона завжди була життєрадісна, усміхнена і прихильна до нас, дітей. Її маленька донечка Леся була нашою улюбленицею, і тітка Оля довіряла нам її, знаючи, що ми добре доглянемо Лесею, та дозволяла нам з нею бавитись надворі. Тітка Оля любила одягати Лесею в українське убрання та розмовляла з Лесею лише українською мовою».

Для Симона Петлюри Леся була втіхою, улюбленою дитиною. Батько ніколи не був суворим до Лесі, та й вона не давала підстав для незадоволення чи тривоги, її дитячий непослух був приводом лише для його жартівливого докору: «Лесінько, не валяй ваньку». Він вбачав у ній продовження свого роду і носія своїх ідей та ідеалів. Зростала вона спостережливою і допитливою дівчиною, мала велике бажання вчитися, виявляла особливий дар до вивчення іноземних мов.

З початком Першої світової війни С.Петлюра бере участь у боротьбі проти ворога, працюючи (з 1916 по березень 1917 рр.) в Земському союзі у справах Західного фронту, знайомиться з широкими козацькими масами, користуючись повагою та популярністю серед війська. Після повалення самодержавства представники різних політичних партій вели боротьбу за створення українських формувань у складі колишньої царської армії. Симона Петлюру було обрано головою Українських військ комітету Західного фронту.

**«ДИВЛЯЧИСЬ НА НЬОГО, ВІРИЛОСЬ,
ЩО ТЕПЕР МИ ПЕРЕМОЖЕМО!»**

Коли у 1917 році вибухнула Українська національна революція, восени 1917 р. родина С. Петлюри переїхала до Києва. Маленька Леся бачила на вулицях української столиці синьо-жовті прапори, багато українського війська, вусатих козаків з Армії УНР. Це запам'яталось їй на все життя. У Києві Леся з мамою й татом проживали у готелі «Прага» на Володимирській вулиці й підтримували найтісніші стосунки із родиною Степана Сірополка, що теж переїхала із Москви до Києва. Леся чулася своєю у Сірополків, у домі своєї тітки Ніни Михайлівни та її дітей – Леоніда, Юрія, Степана та Олександри, до якої була особливо прихильною; обопільна приязнь і порозуміння зберігалися впродовж усього недовгого життя дівчини. Особливо заприятлилася із Степаном Сірополком, своїм дядьком, який часто читав угорос її улюблені п'єси Жана-Батіста Мольєра. Як пригадувала Олександра, шестилітня Леся, спостережлива і допитлива дівчинка, настійно шмагала: «Стьопа, читай далі».

Українська національна революція поставила С. Петлюру на чолі боротьби за незалежність України. Учасники першого військового з'їзду українців, скликаного у травні 1917, обрали Петлюру головою Генерального військового комітету, а 28 червня 1917 року – генеральним секретарем у військових справах. Петлюрі належить честь організації українських збройних сил, створення української армії – відтворення занедбаної традиції збройної боротьби за батьківщину. С.Петлюра увійшов у конфлікт з головою Генерального секретаріату В. Винниченком, який не підтримував створення окремих збройних сил України. На знак протесту він вийшов з уряду, виїхав на Лівобережжя, де почав створювати українські військові частини. Було сформовано гайдамацький кіш Слобідської України, що на початку 1918 року відіграв вирішальну роль у боях за Київ та у ліквідації повстання більшовиків, центром якого став «Арсенал». Прибуття Симона Петлюри радісно зустріли члени Центральної Ради. І. Гаврилюк писав: «На другий день до Києва прибув Симон

Петлюра. У звичайній вояцькій шинелі, з багнетом за плечима, він йшов на чолі чорних гайдамаків, бадьорий, енергійний. Дивлячись на нього, вірилось, що тепер ми переможемо! Козаки вже й тоді його любили дуже, йшли за ним на все». Авторитет Симона Петлюри був настільки великим, що його довелося включити до складу Директорії. 14 грудня його військо урочисто увійшло в Київ.

Ольга Панасівна усвідомлювала, що її чоловік належить не лише родині, і вона мусить бути йому не тільки дружиною, а й спільником його справи, його «плечем». Вона намагалася не тільки підтримувати його, але і брати участь у громадсько-політичному житті Української Народної Республіки. Ольга Петлюра стає активною учасницею українського державницького руху. Допомогає українським жінкам біля поранених, в організації культурних жіночих гуртків, які починали створюватися в місті. Ольга почала знайомитися з українським рухом, який не був їй чужий. Декого вона знала особисто ще з Москви, із зустрічей у гуртках або в редакції «Украинской жизни», з іншими знайомила вже тут, у Києві. «Вона була захоплена великим піднесенням поважної частини киян, – зазначає дослідник життя родини Петлюр Василь Михальчук, – глибоким патріотизмом українських жінок, з якими їй тут доводилось стрічатись». Зоя Плітас згадує: «В той час тіточка Оля все так само була гарна, енергійна, бадьора, повна віри в нашу перемогу. Вона була доброю товаришкою свого чоловіка Симона Васильовича і підтримувала його на дусі в ті тяжкі часи Визвольних Змагань. Вони жили дуже скромно, не вимагаючи від життя жодних розкошів, не вимагаючи від чоловіка більшої уваги, бо знала й розуміла, що найголовнішим покликанням Симона Петлюри було творення вільної, незалежної Української держави». «У приватному життю скромний, непретенсійний, лагідний, доступний для кожного, Симон Васильович на всіх робив дуже приємне вражіння; здавалось, що не може бути чоловіка, котрого С. В. не міг би переконати. В моральному відношенні кристально чистий, про свої особисті користі він ніколи не дбав» (Сінклер В. Пам'яті С. Петлюри).

Ольга Панасівна піклувалася в ті тяжкі часи не тільки про чоловіка, а й про його матір, яка

Павло Скоропадський

залишалася у Полтаві. Із листа Ольги Олексіївни Петлюри до Ольги Панасівни від 10 жовтня 1918 року: «... Дуже дякую Вам, голубочко, за гроші і за ті труди, котрі випали на Вашу долю... Дуже в гарний час прийшли ваші гроші. Бо треба було платити податки... Як рідну дочку благаю Вас сповнити мою нікчемну просьбу. Хоть би в останні дні побачити Вас і хоть в ці хвилини забути своє погане життя...»

У часах Гетьманату обрано його головою Київського губерніального земства. Негативне ставлення до уряду діячів Українського національного союзу спричинило арешт багатьох громадських наших діячів, між ними й С. Петлюри. Симона Петлюру заарештували в липні, але він був попереджений, тому встиг знищити усі докази. Період із 27 липня до 11 листопада 1918 р. С. Петлюра провів у тюрмі за звинуваченням у підготовці антиурядового замаху. Його утримували без суду. Гетьман П. Скоропадський вимагав судового вироку, однак тогочасний міністр юстиції сказав, що не має доказів провини С. Петлюри і судити його не можна. Розглядалося кілька варіантів того, що робити з С. Петлюрою. Один з варіантів – що він «випадково» помре у в'язниці, другий – депортувати його до Європи, а третій – тримати, і як воно буде. Разом з тим, з боку громадян висувалось багато вимог, також тиснула опозиція, щоб Петлюру випустили. У цей період родина в'язня переховувалася за різними адресами. Деякий час Ольга Опанасівна з Лесею перебувала у родині С. Сірополка, яка жила у приміщенні Київської міської публічної бібліотеки. Як згадувала Олександра, одного разу до них завітали знайомі, які

переповідали всілякі чутки, що ходили містом, і, між іншим, зауважили, що родина С. Петлюри згоріла. Лесею стурбувала ця звістка, вона з самого раннього дитинства мала вразливу вдачу, переймалася незгодами, що стосувалися її батьків, а згодом розділила їхню трагічну долю.

Гетьман не хотів випускати Петлюру, тому що розвідка доповідала про підготовку збройного виступу. Гетьман був під шаленим тиском з боку свого оточення: зокрема, міністра закордонних справ Дмитра Дорошенка, ад'ютанта Івана Полтавець-Остряниці. Була також сильна ідеологічна атака з боку соціалістів. Також був тиск з боку масонських кіл, адже Петлюра був масоном. А найголовніше – тиск із боку німців. Українські соціалісти направили таємну делегацію до німецького Рейхстагу, де більшість мали соціал-демократи. І, зрештою, з Берліна була вказівка командуванню окупаційних військ звільнити Петлюру. Коли гетьман заявив, що він не бажає звільнення Петлюри, німці заявили, що звільнять його силою. Тобто, фактично гетьман був поставлений у безвихідне становище. Гетьман дав вказівку міністру юстиції випустити Петлюру на слово честі. Петлюра дав слово честі, що не братиме участі у збройному повстанні, але того ж дня зустрівся з опозиціонерами, які готували заколот, а вже на другий день відбув до Білої Церкви. Звільнений під тиском громадської думки, німецького командування й масонських кіл, на таємному засіданні Національного Союзу 13 листопада 1918 р. С. Петлюра заявив про свою згоду взяти участь у антигетьманському повстанні. Коли Гетьманат змінює Директорія, С. Петлюра стає Головним отаманом УНР. «У листопаді 1918 року вибухає повстання проти гетьмана, яке переводить Директорія, в склад якої входить і Симон Петлюра, яко Головний Отаман української республіканської армії. Повстання за короткий час набрало великих розмірів: народ начеб стихійно піднявся і пішов туди, куди повели його вожді – на Київ. Говорили в місті, що біля 500.000 війська Петлюри наступає на Київ. Чи було в дійсності 500.000, ніхто не знає, й встановити точне число при таких умовах було неможливо. У всякому разі вражіння у нас, що знаходилися у

Києві, було таке, що йде майже цілий народ і що веде його Петлюра. За кілька часу армія Петлюри здобуває Київ, Гетьман зрікається влади, яку приймає Директорія УНР. З цього моменту велика популярність Симона Петлюри між військовими зростає надзвичайно, і це, власне, урятувало ситуацію, бо з одного боку треба було провадити війну з російськими більшовиками, що наступали на Київ з півночі, а з другого – треба було упорядкувати армію, більш-менш організувати її, бо під час повстання створилося самочинно багато частин різноманітного складу, які визнавали тільки авторитет Симона Петлюри» (Сінклер В. Пам'яті С. Петлюри).

Навала більшовицького війська змусила уряд Директорії залишити Київ і переїхати до Вінниці, потім – до Кам'янця-Подільського, Рівного, Станиславова, а згодом знову повернутися через Тернопіль до Кам'янця-Подільського. С. Петлюра зосередив всю владу в своїх руках і очолив Директорію. «1-го лютого 1919 року ми повинні були залишити Київ, і штаб переїхав до Жмеринки. Тут Головний Отаман щодня приходив до штабу вислухувати оперативний доклад про бойові події на фронті трьох наших військових груп (тоді вже було переведено реорганізацію армії і всі окремі частини зникли); це дало мені можливість пізнати ближче Головного Отамана, зрозуміти його і тим відгадати цю загадку. По-перше, він був великий український патріот, такий, яких кожна нація виховує лише одиницями, фанатик щодо самостійності України. Всі, хто хоч один раз розмовляв з Симоном Петлюрою, той відразу бачив непохитну його твердість в цьому питанні, а це спричинилося до того, що ідея самостійності УНР органічно зв'язалася з іменем Петлюри. По-друге, Петлюра був великий психолог, він знав душу окремого козака і старшини, а знаючи душу окремого вояка, він розумів душу і психологію натовпу, маси військової. Ось чому тільки він міг вимагати від наших частин геройських подвигів, для успішного досягнення яких, здавалось би, не було жадної надії (брак набоїв, відсутність постачання), передаючи свою волю й свою віру в перемогу своїм підлеглим. В особливо ризикованих операціях, коли штаб бачив надію на успіх лише в геройстві військ, він

звертався до Головного Отамана з проханням допомогти. Не було випадку, щоб Петлюра відмовився; відразу їхав на фронт і розмовляв з старшинами та козаками. Він говорив... Тоді то постать «звичайної» людини танула, зникала, відмінювалася в постать велетня духа й волі. Обличчя його перетворювалося, світилося, горіло внутрішнім вогнем палкої любові до батьківщини. Його голос звучав твердо, рішуче, його слова були повні такої віри в перемогу і досягнення поставленої мети, так вимагали цієї перемоги, що ця віра передавалася війську, підіймала його дух, начеб електризувала його, і воно, забуваючи усі труднощі, небезпеку, перенесені злидні і втому, відважно кидалося в бій, і наслідок – несподіваний успіх» (Сінклер В. Пам'яті С. Петлюри). Він був змушений воювати і проти більшовиків, і проти денікінців, і проти Махна. За цих обставин багато уваги довелося приділяти й дипломатичній діяльності – переговорам з представниками Антанти, обміну в Румунії цукру на набої, пошукам підтримки в Польщі. Після укладення Варшавського договору з Польщею 25 квітня 1920 р. польська армія і петлюрівські війська перейшли в наступ по всьому українському фронту, а вже 6 травня практично без опору Червона Армія залишила Київ. Дев'ятого травня генерал Едвард Ридз-Смігли приймав на Хрещатику «парад переможців-визволителів». Поляки так і не дозволили Директорії в'їхати до Києва і всіляко зволікали з передачею влади українській адміністрації на звільнених від більшовиків територіях. Польські генерали ставилися до своїх українських союзників, скажімо м'яко, не найкращим чином. «Ігнорування елементарних прав незалежності Української держави, нехтування її юридичних актів, мови, урядових інститутів; непотрібні, нічим не обгрунтовані позбавлення військових і цивільних захисників цієї держави, безсоромне захоплення і привласнення державного майна, яке коштує мільярди рублів, – все це може викликати і викликає справедливе обурення», – писав С. Петлюра в меморандумі Пілсудському.

(Далі буде.)